

ВИСНОВОК

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Бондарчука Ярослава Петровича на тему: «Становлення та розвиток ідеї свободи як принципу права», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Висновок підготовлений за результатами публічної презентації дисертації на тему «Становлення та розвиток ідеї свободи як принципу права», виконаної здобувачем кафедри теорії, історії держави і права та філософії права Бондарчуком Ярославом Петровичем на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», що відбулася на засіданні Міжкафедрального наукового семінару юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 4 від 06 грудня 2024 р.).

Науковий рівень дисертації відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. Дисертація містить науково обґрунтовані результати проведених здобувачем досліджень, а саме: обґрунтування нових науково-теоретичних положень щодо загальнотеоретичного розуміння та реалізації свободи як принципу права.

Актуальність теми та її зв'язок з науковою тематикою факультету.

Принципи права є доктринальною, історичною, теоретичною та прикладною основою правової реальності, її невід'ємними атрибутами, що задають вихідний зміст для правопорядку. Правові принципи через розгортання їх змісту у суспільній свідомості та відносинах задають напрям розвитку правових систем. Ступінь розкриття змісту загальних принципів права та їх реалізація є індикаторами цивілізаційного розвитку сучасної держави. У цьому контексті особливого значення набуває принцип свободи, ступінь наявності чи обмеження якої покладає розвиток цілих галузей права та парадигми прав людини загалом. Для розкриття справжньої цінності цього принципу, наукових досліджень потребують окремі етапи нормативного та доктринального становлення ідеї свободи як правового принципу, його місця у системі загальних принципів, а також особливостей його реалізації у різних обставинах правової реальності.

Принцип свободи займає особливе місце у регулятивних процесах, оскільки дозволяє формувати систему дозволів та заборон, що покладена в основу правопорядку. Відтак принцип свободи є системоформуючим, що закладає змістові основи правових процесів загалом. Залежно від ступеня розгортання принципу свободи у державно-правовому бутті у конкретний історичний період часу, можна класифікувати державно-правовий режим та рівень суспільного та правового розвитку окремої держави. Стан свободи має безпосередній вплив на правову систему. Відчутним це стає в умовах

надзвичайних обставин, зокрема збройної агресії, що об'єктивно мало наслідок законне обмеження прав та свобод людини. Це стало справжнім викликом для реалізації всіх фундаментальних правових принципів, насамперед свободи. Сучасне українське право таких викликів ще не переживало, а відтак виникає потреба у нових наукових розвідках щодо змісту та особливостей реалізації принципу свободи в надзвичайних обставинах.

Одним з найактуальніших питань та викликів для вітчизняної правової системи є адаптація та узгодження вітчизняного законодавства з європейськими стандартами. Це ж стосується і загальних принципів права, за якими лежить цілком конкретне змістовне наповнення, що потребує впровадження у суспільних відносинах. Принцип свободи є засадничим для європейських ліберальних правових цінностей, що має свій прояв у всіх сферах життя суспільства. Відтак виникає потреба у розкритті змістовного наповнення європейських стандартів правового принципу свободи, його впровадження та обмеження.

Дослідженнями теоретичних та прикладних аспектів свободи як загального принципу права займаються вітчизняні вчені О. Батанов, Н. Бровко, В. Бліхар, О. Зайчук, К. Горобець, А. Колодій, М. М. Осядла, Погребняк, О. Петришин, В. Процевський, М. Цвік, Л. Ярмол, М. Ярунів тощо.

Історією становлення правових принципів, зокрема, і принципу свободи займаються відчизняні вчені В. Вовк, О. Донченко, В. Єрмолаєв, В. Качур, В. Котюк, О. Кривоший, О. Мартинюк, П. Музиченко, М. Осядла, О. Шевченко та інші.

Доктринальною складовою принципу свободи займалися видатні класики правової думки: Аристотель, Б. Констан, Т. Гоббс, А. Августин, Т. Аквінський, Дж. Локк, Ш.Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, А. Токвіль та інші. Також висвітленню доктринального розвитку свободи як принципу права присвячені наукові праці вітчизняних вчених: О. Головка, Ю. Гоцуляк, В. Даценко, Н. Доній, С. Кисельов, А. Кормич, Т. Михайліна, М. Осядла, Т. Павлова Н. Гедікова, П. Пилипишин, І. Стаднік, О. Соболю, О. Щадило та інші.

Особливостям місця та ролі принципу свободи у системі принципів права присвячені праці українських науковців: Х. Бехруз, А. Герич, О. Донченка, М. Козюбри, Л. Луць, П. Рабіновича, О. Уварової, С. Шевчука.

Правовий принцип свободи є предметом досліджень численних зарубіжних науковців, як загальнотеоретичні його аспекти, так і особливості реалізації. Відтак вивченням свободи як принципу права займаються Ч. Антіу, Дж. Брюгер, К. Вільямс, А. В'єнс, А. Гвідо, Д. Геде, Р. Дворкін, Е. Еберл, Б. Рагонет, М. Селгеліт та інші.

Окрему увагу приділяють питанням обмеження принципу свободи вітчизняні науковці О. Білоскурська, М. Віржіковський, М. Вервей, О. Горецький, Д. Гриньо, І. Дахова, Ю. Ірха, Т. Кірієнко, С. Кузніченко, А. Мерник, Х. Маркович, Л. Наливайко, О. Осинська, А. Стрекалов, А. Чохазевська, І. Шульган.

Варто відзначити, що враховуючи значні глобальні та локальні виклики, що виникають перед принципом свободи та його реалізацією, пов'язані із

обставинами, що спонукають до впровадження різних обмежень, постає необхідність у нових комплексних дослідженнях свободи як правового принципу, його реалізації та вдосконаленні наявних наукових доробок у світлі надзвичайних обставин, пов'язаних зі збройним конфліктом на території України та світовими глобальними тенденціями. Отже, є підстави стверджувати достатню обґрунтованість обраної теми дослідження та потребу її розробки.

Дисертаційна робота виконана згідно плану науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса в рамках теми «Правовий механізм утвердження принципу верховенства права» (ДР № 0122U002368), за якою дисертантом здійснено науково-теоретичну розробку поняття та ознак правового принципу свободи, історичних етапів нормативного та доктринального розвитку принципу свободи, вітчизняного та міжнародного досвіду особливостей правового закріплення та реалізації свободи як правового принципу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній правовій науці запропоновано вирішення теоретичних, історичних, доктринальних та практичних проблем дослідження та реалізації ідеї свободи як засадничого правового принципу а контексті сучасних викликів для правової реальності в Україні.

Наукова новизна отриманих у дисертаційному дослідженні результатів конкретизується, зокрема в таких положеннях, висновках, пропозиціях.

Вперше:

запропоновано методологічні підходи до вивчення принципу, яка розглядається в правовій реальності функціонує у аксіологічному, нормативно-теоретичному та практичному вимірах. Перший передбачає максимальну абсолютизацію принципу свободи задля його подальшого розгортання у суспільних відносинах. Теоретичний підхід передбачає дослідження особливостей змісту, типів, ознак, природи свободи як правового принципу, що дозволяє краще його пізнати і більш гармонійно реалізувати у правовідносинах. Прикладний підхід передбачає вивчення проблем реалізації принципу свободи, ступені його присутності у різних галузях права, особливості його обмеження. Свобода є принципом-нормою (закріпленим у законі) та принципом-цінністю поза нормами, що відображений у колективній правосвідомості і в залежності від історичних політико-правових еволюційних чи революційних процесів, оформлявся у правових нормах.

на основі онтологічного підходу до аналізу місця та цінності свободи у системі принципів права запропонована класифікаційна характеристика принципів права через виокремлення у системі загальних принципів свободи як відправного засадничого принципу, який дає начало іншим загальним базовим принципам: рівності, справедливості, гуманізму. Принцип свободи можна класифікувати як відправний засадничий принцип, що закладає основу впорядкувального змісту будь-якої правової системи, і в залежності від способу та ступеня розгортання його змісту у політико-правовій реальності формуються історичні та географічні особливості правових систем. Для того,

щоб набути правового регулятивного досвіду мають бути відправні точки, які роблять можливим будь-який порядок, яким є ідея свободи, що надає змістовний інструментарій для дозволів і заборон, заохочень та санкцій;

запропоновано поділ критеріїв правового обмеження принципу свободи на:

1. Формальні, що стосуються вимог до форми обмежень: обов'язкова законодавча форма та доступність змісту (правова визначеність)

2. Змістовні, що випливають зі змісту принципу свободи та обставин, що вимагають його обмеження: забезпечення суспільних інтересів (державної та суспільної безпека, громадського порядку, охорони здоров'я, захист та реалізація свободи інших); заборона спотворення сутності свободи.

3. Окремі вимоги до реалізації конкретних заходів обмеження принципу свободи: пропорційність заходів та їх наслідків заявленій у законі меті; тимчасовий характер обмежувальних заходів; мінімальна допустимість заходів.

Удосконалено положення щодо:

реалізації принципу свободи у різних галузях права. Зміст принципу диспозитивності (спеціальний принцип) ґрунтується на загальному принципі свободи. Диспозитивність – це і є втілена у праві свобода як інструмент впорядкування. Свобода, закріплена нормами матеріального права – це можливість здійснювати (реалізовувати) суб'єктивні права, а свобода, закріплена нормами процесуального права – це можливість на власний розсуд у межах закону розпоряджатися засобами їх захисту. Принцип свободи є змістовною основою всіх галузей права. Спосіб та мета розгортання ідеї свободи у певній сфері суспільних відносинах закладає розвиток цієї чи іншої галузі права. Надання, підпорядкування, обмеження чи позбавлення свободи формують приватноправові та публічно-правові галузі права. Галузі, засновані на імперативному методі правового регулювання, оперують принципом свободи у напрямку його обмеження, тоді як галузі, засновані на диспозитивному методі, і є максимальним розгортанням ідеї свободи у суспільстві;

визначення правового обмеження принципу свободи, під яким варто розуміти законне втручання з боку держави у можливості особи, що виражається у встановленні меж для можливої моделі поведінки на визначеній території, індивідуально або для визначених груп осіб. Обмеження принципу свободи є зменшенням його обсягу, але не звуженням змісту. Обмежуючи свободу, зміст її залишається незмінним, інакше вона втратить свою правову цінність;

визначення особливостей обмеження принципу свободи в умовах війни, а саме: під час впровадження обмежень свободи в умовах воєнного стану чи інших надзвичайних обставин має застосовуватись правило «подвійних меж», тобто законні заходи обмеження свободи теж повинні мати свої межі. Якщо немає чітких критеріїв та меж застосування для заходів обмежень, то обмеження можуть перетворитись на порушення, що в свою чергу хаотично і деструктивно впливає на правопорядок та правову свідомість, породжує

нігілістичні настрої у суспільстві, що в перспективі може мати негативні наслідки для збереження суспільного договору;

обґрунтування критеріїв, якими має керуватись держава в процесі впровадження заходів обмеження свободи. В умовах збройного конфлікту держава має дотримуватись принципу непорушності мінімальної свободи, що полягає у принциповій неможливості за будь-яких обставин позбавлення людини статусу вільної, гідної власної природи особистості із вільним світоглядом. Обмеження свободи не можуть оминати вказаний принцип задля збереження набутих правових цінностей.

Дістали подальший розвиток положення щодо:

історичних закономірностей щодо виникнення, розвитку і сутнісного наповнення принципу свободи як основоположної правової категорії та визначення головних етапів еволюції:

- поділ права на публічне і приватне, а також вироблене ще за античних часів поняття «свобода» у світлі розуміння категорії «суб'єкт права»;

- канонічне право, що тривалий час домінувало на теренах середньовічної континентальної Європи, не стало фундаментом для формування принципу свободи;

- законодавець у нормах Руської Правди закріпив право на свободу та особисту недоторканність; у Литовському Статуті була здійснена спроба офіційно поєднати ідею свободи і права, а також легалізувати суб'єктивні свободи людини у формі права, проголосивши таким чином його верховенство;

- перехід від феодального (середньовічного) до буржуазного (сучасного) права супроводжувався необхідністю нормативного закріплення ідеї свободи через принцип, що мало забезпечити її реалізацію;

- наслідком Великої французької революції стало прийняття Декларації прав людини та громадянина 1789 р., де вперше на землях континентальної Європи на законодавчому рівні були закріплені принципи свободи та формальної рівності всіх громадян перед законом;

- за часів визвольних змагань в Україні у 1917–1921 рр. ідеали свободи знаходили власне вираження у текстах Універсалів Української Центральної Ради, Конституції УНР від 29 квітня 1918 р.;

- за радянської доби в Україні було прийнято чотири конституції (1919, 1929, 1937, 1978 рр.), які де-факто заперечували головні здобутки світового конституціоналізму, а положення усіх радянських конституцій в галузі прав і свобод людини і громадянина мали переважно декларативний характер;

виявлення змісту та цінності принципу свободи у класичних правових ученнях: Платона, для якого свобода також є багатовимірним феноменом, що проявляє себе як на загальному, так і на індивідуальному рівнях, тому постає нова проблема принципу свободи – це баланс між державним та індивідуальним рівнем; Дж. Локка, який через принцип свободи закладає правове розуміння майна і взагалі речей, що мають пряме відношення до

суб'єкта; Т. Гоббса, який заклав два критерії розміщення свободи у правовому вимірі: обмеження заради миру і захисту на користь держави та взаємообмеження на користь правопорядку; Ж.-Ж. Руссо, який обґрунтовував реалізацію принципу свободи як незворотній процес для розвитку правового буття; І. Канта, який задає мету та проблему сумісності індивідуальних свобод; А. де Токвіля, який доводив, що реалізація принципу свободи у праві вимагає тонкого балансу між індивідуальним та загальним началами, свобода це не лише право індивіда, а й право народу та держави; І. Берліна та Р. Дворкіна, які класифікували свободу двох типів: позитивну або свободу як ліцензію на діяльність, мислення, поведінку та негативну як свободу від чогось, як незалежність;

трактування змісту презумпції свободи, який варто розглядати як загальний регулятивний принцип: людина має бути вільною поки не буде в законному порядку доведена необхідність обмеження або позбавлення її свободи;

виявлення особливостей та проблем реалізації принципу свободи в умовах збройного конфлікту, що полягають у тому, що правосвідомість індивідуальна та колективна не встигає позитивно реагувати на раптові «стресові» зміни у законодавстві та правовій реальності в умовах надзвичайних ситуацій. У цьому випадку свобода як цінність та свобода як регулятивний інструмент стають протилежностями, що створюють складну ситуацію у стосунках між державним та народним началом, що вимагає додаткових інструментів нормативного та ідеологічного характеру для її позитивного вирішення. Принцип свободи в умовах війни складно реалізується через конфліктність його аксіологічного та регулятивного вимірів.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в тому, що в роботі обґрунтовано положення щодо вирішення теоретичних, історичних, доктринальних та практичних проблем дослідження та реалізації ідеї свободи як засадничого правового принципу а контексті сучасних викликів для правової реальності в Україні.

Серед нових результатів можна виокремити такі найбільш істотні:

досліджено еволюцію нормативного закріплення принципу свободи, виділення історичних тенденцій його розвитку;

висвітлено особливості доктринального становлення та розвитку свободи як ключового правового принципу;

проаналізовано місце свободи у системі принципів права;

висвітлено критерії правомірного обмеження принципу свободи;

досліджено особливості реалізації принципу свободи в умовах збройного конфлікту.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що запропоновані теоретичні положення, висновки і пропозиції за результатами дослідження дають змогу заповнити прогалину у правовій науці щодо теоретичних, історичних, доктринальних та прикладних засад розвитку

та реалізації свободи як принципу права, можуть бути використані під час вдосконалення чинного законодавства України.

Положення дисертаційного дослідження можуть бути використані під час правотворчої роботи, а також для підготовки навчальних посібників для здобувачів вищої освіти, науково-практичних коментарів до кодексів та інших нормативно-правових актів України.

Запропоновані у дисертації рекомендації можуть бути застосовані у практичній діяльності органів державної влади у частині забезпечення реалізації принципу свободи у різних сферах суспільних відносин, зокрема, щодо визначення критеріїв обмеження свободи в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема режиму воєнного стану.

Окремі положення дисертаційного дослідження впроваджені: у навчальний процес під час викладання таких навчальних дисциплін: «Історія держави і права», «Теорія держави і права», «Права людини»; у правопросвітницьку діяльність ГО „Європейський альянс великих можливостей” під час проведення тренінгів та воркшопів на відповідну тематику.

Результати дослідження доповідались та обговорювались на: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Осінні юридичні читання – 2022»: Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки (м. Вінниця, 24 листопада 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми економіки, обліку, фінансів і права» (м. Полтава, 29 квітня 2022 року); Міжнародній науковій інтернет-конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 14 лютого 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічний стан в умовах воєнного часу» (19 лютого 2024 р. м. Суми).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в дисертаційній роботі. Дисертаційне дослідження виконане із використанням загальнонаукових та спеціальних методів. Діалектичний метод було застосовано для висвітлення принципу свободи, що має особливу цінність в системі принципів права. Історико-правовий метод використовувався для характеристики основних етапів еволюції нормативного закріплення становлення та розвитку правового принципу свободи на території українських земель та Європи. Формально-логічний метод було застосовано під час дослідження понятійно-категоріального апарату (поняття свободи у різних аспектах як ідеї та принципу). Формально-юридичний метод застосовано під час аналізу галузевого законодавства з питань реалізації принципу свободи, а також окремих питань обмеження принципу свободи в умовах воєнного стану. Метод правової компаративістики використано для розкриття особливостей міжнародного досвіду реалізації принципу свободи, виокремлення ключових положень для впровадження в Україні. Метод критичного аналізу застосовано під час дослідження особливостей та критеріїв обмеження принципу свободи, в тому числі, в умовах збройного конфлікту.

Список праць, опублікованих за темою дисертації

За темою дисертаційного дослідження опубліковано 4 наукових статі у фахових наукових виданнях України, а також 4 тез доповіді на науково-практичних конференціях, а саме:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Бондарчук Я.П. Свобода як правова ідея, поняття, принцип. *Юридичний електронний науковий журнал*. № 3/2023. С. 16-18 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/1>

2. Бондарчук Я. П. Становлення та розвиток правового принципу свободи у класичних правових ученнях. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. №2. 2023. С. 5-13. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.2.1>

3. Бондарчук Я.П. Окремі питання щодо критеріїв правомірного обмеження принципу свободи. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 84: частина 1. 2024. С. 18-24. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.2>

4. Бондарчук Я. П., Гоцуляк Ю. В. Місце та значення свободи у системі принципів права. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. № 1. 2024. С. 15-22. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.1.2>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Бондарчук Я.П. Відображення свободи у нормах середньовічного канонічного і міського права. Весняні юридичні читання – 2023. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки. Випуск XXXII: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Весняні юридичні читання – 2023». 20 квітня 2023 р., Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С.59-64.

6. Бондарчук Я. П. Свобода як галузевий принцип цивільного права. Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів та права: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кременчук, 5 вересня 2024 р.). Кременчук: ЦФЕНД, 2024. с. 60-62.

7. Бондарчук Я. П. Свобода як галузевий принцип конституційного права. Інноваційні тенденції сьогодення в сфері природничих, гуманітарних та точних наук: збірник наукових праць з матеріалами V Міжнародної наукової конференції, м. Івано-Франківськ, 13 вересня, 2024р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2024. С. 107-110.

8. Гоцуляк Ю.В., Бондарчук Я.П. Окремі питання реалізації правового принципу свободи в умовах збройного конфлікту. Міжнародна науково-практична конференція «Відновлення України у повоєнні часи: виклики, стратегічні пріоритети, ресурсне забезпечення, потенціал майбутнього розвитку». м. Вінниця, 10-11 жовтня 2024 року. URL: <https://peers.international/paper/okremi-pitannya-realizacii-pravovogo-principu-svobodi-v-umovakh-zbroynogo-konfliktu>

За актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Бондарчука Ярослава Петровича «Становлення та розвиток ідеї свободи як принципу права» відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам п. п. 6, 7, 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, та може бути представлена до публічного захисту на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Головуючий на засіданні:

декан юридичного факультету
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
доктор юридичних наук, професор

Ірина КОВАЛЬ

підпис *Коваль Ірина*

ЗАСВІДЧУЮ

Вчений секретар університету
Сватенко О.Г. Важеніна

09 » *листопада* 20*24* р.

